

اطلاع رسانی:

نشریه فنی مرکز مدارک علمی (مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران)

دوره چهارم شماره ۴۳

از کتابشناسی تا دکوماناسیون

حسین دانشی

در نبردی که از آغاز پیدایش انسان بین او و طبیعت آغاز شد، انسان با برخورداری از نیروی فکری خویش توانست از پدیده‌های مفید طبیعت به سود بقای خود بهره برداری نموده و از عوامل زیان بخش احتراز جوید. تعمق در این کشمکش بی پایان نشان می‌دهد که واکنش‌های انسان در برابر پدیده‌های طبیعی بر پایه اطلاعاتی که قبلاً کسب گردیده استوار بوده است. زمانی که حجم این اطلاعات از ظرفیت حافظه آدمی فزون تر شد، او برای انتقال این اطلاعات به فواصل دور به چاره جویی پرداخت و نوشتن را به منظور ثبت و انتقال اطلاعات پدید آورد، و از این زمان فن ثبت و انتقال اطلاعات همگام با رشد تمدن بشر توسعه یافت.

افزایش میزان اطلاعات مکتوب در زمینه‌های گوناگون علوم و فنون و توجه به مبادله اطلاعات سبب پیدایش ابزار یا منبع تازه ای شد، که حاوی اطلاع درباره چگونگی آثار نوشته شده بود. با کمک این ابزار جدید دانشمندان می‌توانست بدون مراجعه به کتابخانه‌های مختلف مشخصات و محل دستیابی کتابهای مورد نظر را بیابند. بدین ترتیب کتابشناسی^۱ پدید آمد. از جمله کهن‌ترین کتابشناسیها، اثری است از کلودگالین^۲ پزشک یونانی، که در قرن دوم میلادی تدوین شده. این کتابشناسی شامل مشخصات کتابها و رساله‌هایی بود که تا آن زمان در زمینه‌های مختلف پزشکی تهیه شده بود. کتابشناسی‌هایی که در این دوران و تا اوایل قرن شانزدهم در اروپا تهیه شد، از دو ویژگی برخوردار بود:

(۱) تخصصی بودن آنها، و پرداختن به گردآوری کتابهای زمینه‌های مشخص علمی.

با توجه به محدود بودن دامنه علوم و فنون کتابشناسیها نیز بیشتر در زمینه‌هایی مانند پزشکی و شیمی تهیه می‌شدند. و از طرف دیگر کثرت کتابهای مذهبی که ناشی از قدرت کلیسای قرون وسطی بود سبب پیدایش کتابشناسی‌های مذهبی شد.

(۲) کتابشناسی‌های تدوین شده، در این دوران بیشتر جنبه سرگذشت نامه دارد، و ضمن پرداختن و توجیه شرح احوال نویسندگان، مشخصات آثار آنان نیز ذکر می‌گردد. در قرن ۱۶ همگام با تحولات بنیادی جوامع اروپایی و گسترش فن تولید کتاب، کتابشناسی نیز وارد مرحله جدیدی گردید و همگام با توسعه کتابشناسیهای اختصاصی، نوع دیگری از کتابشناسی به نام کتابشناسیهای

^۱ – Bibliography

^۲ – Cpouole galien

جهانی یا بین المللی پدید آمد^۱ از جمله پیشگامان تهیه این نوع کتابشناسی کنراد گزرنر^۲ (۱۵۶۳-۱۵۱۶) از اهالی سویس است که اثر وی با عنوان: *Bibliotheca universalis* در ۱۵۴۵ به چاپ رسید. این کتابشناسی مشتمل بر / ۱۵۰۰۰ کتاب چاپی و خطی به زبانهای یونانی، لاتینی و عبری بوده است. نکته ای که در اینجا بایستی یادآوری کنیم که بالا رفتن تیراژ کتاب، کتابفروشان اروپایی را بر آن داشت تا برای معرفی کالای خود به تهیه فهرست انتشارات بپردازند. فهرستهایی که در طول بازار مکاره کتاب، در لایپزیگ (۱۵۶۴) انتشار یافت خود مبنای کتابشناسی ملی آلمان را تشکیل داده است.

اقدام کتابفروشان آلمانی در تبلیغ کتاب های تازه نشر سبب پیدایش نوع دیگری از کتابشناسی شد که هدف آن - برخلاف کتابشناسیهای پیشین که اکثرا گذشته نگر بوده اند^۳ آگاه نمودن جامعه از کتابهای تازه و جدید بود. این نوع کتابشناسی خواهیم دید در قرن نوزدهم با نام کتابشناسی جاری^۴ نقش بسیار مهمی در فعالیتهای اطلاع رسانی ایفا کرده است.

انقلاب کبیر فرانسه سرآغاز دگرگونی ژرفی در فن کتابداری و به ویژه کتابشناسی بود. زیرا تا قبل از این دوران، داشتن کتابخانه های شخصی یکی از نشانه های بارز اشرافیت تلقی می شد تا آنجا که هر یک از سلاطین و اشراف، رنگ و علامت خاصی را برای تجلید کتابهای خویش انتخاب می کردند. با فرارسیدن دوران انقلاب و مصادره اموال درباریان و اشراف به سود ملت، مجموعه کتابخانه های آنان نیز به کتابخانه های عمومی منتقل گردید و برای سازمان دهی این مجموعه گرانبها و عظیم - ولی نامنظم - کوشش وسیعی از سوی کتابداران و محققان و کتابفروشان آغاز شد. نیاز به ایجاد رده بندی و فهرست نویسی کتابها موجب پیدایش مبانی علمی کتابداری و کتابشناسی گردید. و به منظور آگاه ساختن مردم، خصوصا^۵ دانشمندان و پژوهندگان، به این امور تدوین کتابشناسی عمومی و به ویژه کتابشناسیهای تخصصی رواج یافت. کارآیی کتابشناسیهای تخصصی در پژوهشهای علمی توجه دانشمندان سایر کشورهای اروپایی را به این نوع کتابشناسی به عنوان ابزار ضروری پژوهشهای علمی به خود جلب کرد. در این دوره نخستین کتابشناسیهای تخصصی در زمینه های: گیاه شناسی^۶ جراحی^۷ و تشریح^۸ توسط زیست شناس شهیر سویسی آلبرت فون هالر^۸ انتشار یافت.

همراه با تحولات شگرفی که در قرن نوزدهم در زمینه علوم و فنون ایجاد شد، کتابشناسی نیز بطور عمده دستخوش تغییر گردید، زیرا تا آن زمان کتابشناسی صرفا وسیله ای جهت آگاه شدن از کتابهایی بود، که در گذشته انتشار یافته بودند، ولی تحولات علمی و کثرت انتشارات علمی در قرن

^۱ - Universal bibliography

^۲ Conrad Genser

^۳ Retrospective

^۴ Current

^۵ Bibliotheca Botanica (2 1771)

^۶ Bibliotheca Chirurgica (2 177۵)

^۷ Bibliotheca Anatomica (2 1777)

^۸ Albert Von Haller

نوزدهم ایجاب کرد که دانشمندان و محققان به طور روزمره، در جریان تازه های علمی قرار گیرند. بدین سبب کتابشناسیهای تخصصی با فواصل کوتاه انتشار می یافتند. ضمناً بسیاری از کشورهای اروپایی و امریکایی انتشار کتابشناسی ملی خود را رسماً در این دوران آغاز کردند. بین سالهای ۱۸۱۲ تا ۱۹۰۰ حدود ۲۳ کشور اروپایی و همچنین ایالات متحده امریکا به انتشار کتابشناسیهای ملی پرداختند.

بعد از جنگ جهانی اول، نظام پژوهشهای علمی نسبت به دوران قبل از جنگ دستخوش تحول عظیم تری شد، از جمله آنکه، پژوهش فردی جای خود را به پژوهش گروهی داد، گروههای پژوهشی تحت حمایت رسمی دولت قرار گرفتند. دولتهای اروپایی این امر را پذیرفتند که برای پیروزی در رقابت های اقتصادی و فنی و همچنین توفیق در برنامه های رشد و توسعه، الزاماً بایستی اقدام به ایجاد و تقویت شبکه های پژوهشی علمی و فنی کنند. از آنجایی که اساس پژوهشهای علمی بر مبنای بهره گیری صحیح از اطلاعات استوار است، نظام انتقال اطلاعات علمی تخصصی که تا کنون بیشتر بر پایه کتابشناسی های سنتی قرار داشت، وارد مرحله ای کاملاً تازه شد. نظام جدید از نظر نوع مدارک گردآوری شده، روش سازمان دهی و اشاعه اطلاعات از ویژگیهای دگرگونی نظام پژوهشهای علمی است. این ویژگیها را می توان چنین خلاصه کرد:

الف) تا قبل از تحولاتی که بدان اشاره کردیم محتوای کتابشناسیها بیشتر شامل کتاب بود در حالی که از آغاز قرن بیستم خصوصاً در زمینه انتقال اطلاعات علمی تخصصی مقالات مجلات علمی و سپس گزارشهای تحقیقی که از نظر سرعت انتقال اطلاع (سهولت تهیه و ارسال) نسبت به کتاب کارایی بیشتری داشتند وارد مرحله عمل گردیدند.

ب) نظام اطلاعاتی جدید به سبب دارا بودن مخاطب مشخص با نیازهای اطلاعاتی معین (گروهها و سازمانهای ملزم به پژوهش) رسالت این را یافت که اطلاعات مورد نیاز این گروهها را با توجه به نوع تخصص و برنامه های پژوهشی آنان، تامین کند.

بنابر آنچه گفته شد کتابشناسیهای تخصصی به عنوان ابزار انتقال اطلاع و به منظور رفع نیازهای فوق با ویژگیهای کاملاً تازه ای پدید آمدند. این ویژگیها را می توان در چهار بند به شرح زیر خلاصه کرد:

الف) از نظر محتوا این کتابشناسیها بیشتر به ارائه اطلاعات مقالات مجلات علمی پرداخته اند. ب) به منظور انتقال سریع اطلاعات به شکل ادواری و با فاصله زمانی حتی المقدور کوتاه منتشر شده اند.

پ) از آنجا که باسیتی جوابگوی نیازهای اطلاعاتی گروههای پژوهشی و تخصصی باشند، لذا مقالات علمی قبل از درج در این کتابشناسیها توسط متخصصین موضوعی مورد بررسی و ارزیابی دقیق قرار می گرفتند.

ت) به منظور سهولت ارزیابی اطلاعات در این قبیل نشریات، کوششهایی به عمل آمد تا آنها را با نمایههایی که زمان بازیابی را به حداقل برساند مجهز شوند.

به این ترتیب ملاحظه می‌کنیم که انتقال اطلاعات علمی در این زمان با مسائل دیگری روبرو شده که حل آنها از عهده کتابخانه‌های سنتی خارج بوده است.

به منظور چاره جویی، سازمانهایی مرکب از دانشمندان و متخصصان در این زمینه تشکیل گردید. از جمله این سازمانها می‌توان از موسسه بین‌المللی کتابشناسی^۱ نام برد، که در سال ۱۸۹۵ به وسیله پل اوتله^۲ و هانری لافونتین^۳ پایه‌گذاری شد. هدفهای این سازمان عبارت بود از:

- ۱) تهیه و انتشار نشریه‌ای درباره مسائل کتابشناسی، خصوصاً کتابشناسیهای تخصصی.
- ۲) ایجاد مرکزی به منظور مبادله اطلاعات کتابشناختی.
- ۳) توسعه رده بندی دهدهی دیویی برای تسهیل در امر ذخیره و بازیابی اطلاعات تخصصی.
- ۴) ایجاد فهرستگان در مجموعه انتشارات جهانی.
- ۵) تشکیل سمینارها و کنگره‌های بین‌المللی به قصد مبادله اطلاعات فنی در زمینه مسائل کتابشناسی.

در سال ۱۹۴۱ نام این سازمان به موسسه بین‌المللی دکومانتاسیون تغییر یافت. هدف جدید این موسسه، هماهنگ ساختن خدمات کتابشناسی در سطح بین‌المللی بود. به این منظور موسسه توجه خود را به ویژه به گسترش رده بندی دهدهی دیویی معطوف نمود که منجر به ایجاد رده بندی گسترده‌ای به نام رده بندی دهدهی جهانی شد. سرانجام در سال ۱۹۳۷ موسسه مذکور به نام اتحادیه بین‌المللی مراکز مدارک^۴ و با عضویت تعداد زیادی از کشورهای جهان فعالیت خود را آغاز نمود.

غرض از ذکر این مختصر آن است که نشان دهیم که مسئله انتقال اطلاعات علمی در ارتباط با پژوهشهای علمی از دیدگاه کشورهای رشد یافته حائز آن چنان اهمیتی بود که سبب ایجاد نوعی همکاری و همفکری در سطح بین‌المللی گردید. با توجه به اینکه هدف اصلی کلیه این کوششها، یافتن راههای مناسبی است که بتوان اطلاع مورد نیاز پژوهندگان را با حداکثر دقت - از نظر مناسب بودن مدارک مورد نیاز - و در حداقل زمان بازیابی نمود. برای نیل به این هدف شیوه تازه‌ای بنام دکومانتاسیون بوجود آمد که اصول آن برای اولین بار به وسیله پل اوتله در "رساله‌ای در باب دکومانتاسیون" به وجود آمد که اصول آن برای اولین بار به وسیله پل اوتله در "رساله‌ای در باب دکومانتاسیون"^۵ عنوان شد. به عقیده اوتله دکومانتاسیون عبارت از فن گردآوری، ذخیره سازی و اشاعه اطلاعات مدارک علمی است.

[ابتدای صفحه](#)

^۱ - International institut of bibliograpy

^۲ - Paup otlet

^۳ Henry lafantaine

^۴ FID

^۵ -